

Юрій ЩЕДРІН

*Національна академія державного управління
при Президентіві України*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОЇ СТРАТЕГІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Розглядаються теоретичні аспекти антикризової законодавчої державної нормотворчості, спрямованої на подолання негативних явищ у соціально-економічній сфері. Підкреслюється важливість цього інструменту, який не має загальновизнаних у всьому світі принципів, для реалізації антикризової стратегії. Досліджується практичний досвід правової діяльності органів державної влади Китаю, США, Франції, Казахстану та України, спрямованої на боротьбу з проявами та наслідками світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр.

Ключові слова: антикризова стратегія, національне законодавство, світова фінансова криза 2008 – 2009 рр., нормотворчість.

Yurii Shchedrin. Regulatory principles of anti-crisis strategy: world experience

The theoretical aspects of the anti-crisis legislative state activities aimed at overcoming negative trends in the social and economic sphere are considered. It emphasizes the importance of this tool, which has no generally recognized principles, for the implementation of the anti-crisis strategy. The practical experience of the legal activities of the state authorities from China, the United States, France, Kazakhstan and Ukraine, aimed at combating the manifestations and consequences of the global financial crisis of 2008 – 2009 is investigated.

Key words: anti-crisis strategy, national legislation, world financial crisis of 2008 – 2009, norm-setting.

Незалежна українська держава на рубежі ХХ – ХХІ ст. перебуває в стані перманентної кризи. Зовнішні та внутрішні загрози, об'єктивні та суб'єктивні фактори негативно впливають на вітчизняне соціально-економічне середовище. Тому розробка актуальної та дієздатної антикризової стратегії стає основним завданням для українських політиків – як представників діючої влади, так і опозиціонерів, які заявляють про свою готовність перебрати контроль за ситуацією на себе. Основним завданням науковців у таких умовах стає теоретичне осмислення та обґрунтування відповідних антикризових методів.

Розробка дієвого механізму протидії кризовим явищам вимагає застосування широкого кола інструментів. Одним з основних із них, який є прерогативою органів державної влади, є нормотворча діяльність у правовому полі. Її результатом стає специфічне антикризове законодавство, покликане подолати негативні тенденції в соціально-економічній сфері та повернути країні стабільний розвиток. Україна за роки незалежності набула значного досвіду виконання подібної діяльності. Утім, задля її об'єктивного оцінювання, без якого неможливо розробляти стратегію на майбутнє, актуальним стає порівняння вітчизняних зусиль з прикладами інших держав, засноване перш за все на комплексному розумінні теоретичних основ антикризової нормотворчості.

Проблематика розроблення та реалізації антикризового законодавства належно не відображена в наукових розробках дослідників у сфері державного управління. Серед небагатьох праць, які претендують на комплексність висвітлення цього питання, слід відзначити статті Е. Оспанова [9] та М. Шелудченка [14]. Особливості реалізації заходів державного антикризового управління в провідних країнах світу аналізують Р. Головін [2] та Ю. Ткаченко [13]. Н. Сапа вивчає український вимір цієї теми, а саме засади формування механізмів антикризового державного управління та напрями їхнього впровадження в нашій державі [11]. Заслужують

на увагу роботи, у яких розглядається досвід різних держав або ж нормотворча діяльність у конкретних сферах (банківській, інвестиційній, кредитній, податковій тощо). Так, у статті В. Кривога вивчається законодавче регулювання макроекономічних процесів у США [6]. Подібну тему розробляє Н. Лебеденко, який акцентує на застосуванні американського досвіду в Україні [7]. О. Островська досліджує досвід антикризової політики Франції [10]. В. Корнєєв зосереджується на монетарному інструментарію посткризового відновлення [5]. Г. Кулагіна вивчає антикризове управління на нижчому, підприємницькому рівні, який тісно пов'язаний із законотворчою діяльністю органів влади [6]. А. Албаков досліджує досвід правового регулювання феномену неспроможності [1]. Важливим елементом дослідної бази з тематики статті стають самі нормативні акти, які є першоджерелами. Серед них варто відзначити такі законодавчі документи: Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України», програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні», Рішення Ради національної безпеки і оборони «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України», Закон Республіки Казахстан про внесення змін і доповнень до закону Республіки Казахстан «Про державні закупівлі». Необхідні фактологічні дані можна знайти в матеріалах засобів масової інформації.

Розробка та запровадження антикризових законодавчих актів у більшості наукових робіт вивчається на найнижчому рівні, тобто в контексті врегулювання конкретної сфери економічної або соціальної політики, або ж у межах дослідження конкретної антикризової стратегії окремої держави. Наукова новизна статті полягає в застосуванні комплексного підходу до вивчення цього питання, який поєднує теоретичні аспекти та практичний досвід загальнодержавного рівня різних акторів (які до того ж є представниками різних регіонів та правових традицій) у цій сфері в єдине ціле.

Метою статті є визначення ролі правової нормотворчості як інструменту антикризової діяльності. Задля її досягнення пропонується вивчити теоретичні основи формування та реалізації антикризового законодавства та дослідити практичний досвід окремих країн (на кшталт КНР, США, Франції, Казахстану, України), здобутий ними в боротьбі з проявами та наслідками світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр.

Основною метою реалізації політичної діяльності будь-якої сучасної держави є досягнення стабільного економічного зростання та стійкості всієї державної системи, що в результаті має забезпечити національну безпеку за допомогою ефективної антикризової політики як найважливішого чинника державної незалежності. Інструментарієм державної влади для реалізації відповідної політики є фінансові, економічні, природні, демографічні, соціальні, інформаційні, ідеологічні ресурси тощо. Серед найважливіших із них – право, яке, будучи нормативною основою, дає можливість керуючого впливу. У ньому закріплюється вироблена система антикризових заходів, процедур їх реалізації, а також знання, компетентність, відповідальність, високий рівень правової культури, що визначають здатність наділених владними повноваженнями осіб ухвалювати рішення.

Одним із ключових елементів антикризових систем, а також одним з основних засобів впливу на національну безпеку в таких умовах стає законодавство, а саме антикризова нормотворча діяльність. У межах цієї концепції пропонується за допомогою кризового управління вийти до такої державної моделі країни, яка дозволить жити в нових умовах. У сучасних умовах антикризове законодавство передбачає:

- різке розширення правового регулювання в різних сферах життєдіяльності порівняно з попереднім етапом;
- встановлення з боку державних органів системи каральних заходів;
- зниження ризику проведення необдуманих заходів, пов'язаних з мінімізацією кризовості системи;
- концентрацію ключових ресурсів у державі [9, с. 23].

Усупереч сучасній тенденції взаємовпливу національних систем, правове регулювання та регламентація антикризової стратегії в розвинених державах є тією сферою законодавства, у якій існують найрізноманітніші підходи. У цьому контексті необхідно зазначити, що відмінність між правовими системами не є ключовим чинником, який пояснює розходження в регулюванні антикризи. Незважаючи на той факт, що темпи розвитку країни певною мірою залежать від стану антикризового законодавства, в експертних колах існує думка, що залежність між ступенем індустріалізації та юридичним підходом відсутня в сучасному світі. Таким чином, під час вивчення антикризового законодавства розвинених держав стає зрозуміло, що немає підстав вважати відмінності в регулюванні антикризової системи такими, які диктуються різним рівнем правового розвитку [9, с. 24].

Антикризове законодавство сьогодні існує в більшості держав світу. Воно сприймається як необхідна умова підвищення ефективності зовнішньоекономічних та комерційних відносин. Незважаючи на тенденцію стандартизації законодавства в галузі підприємництва, у межах якої значна кількість національних законів антикризової системи передбачає однакові процедури, кожна правова система має свої особливості. Окремо необхідно наголосити на тому, що жодна міжнародна організація на сьогоднішній день не змогла розробити єдине міжнародне законодавство у сфері управління антикризовою системою.

Серед прийнятих урядами антикризових заходів чітко виділяються два взаємозалежних напрями. Перший – внутрішній, орієнтований на оптимальну мобілізацію державами власних ресурсів. Другий вектор з огляду на транскордонний характер існуючих проблем має міжнародний характер. Він виходить із необхідності реформування міжнародних фінансових інститутів, посилення контролю і підвищення «прозорості» на фінансових ринках. Цей напрям орієнтований на загальне зміцнення багатостороннього та двостороннього співробітництва в контексті боротьби з глобальними кризовими явищами, такими як світова фінансова криза 2008 – 2009 рр. [1].

У системі антикризового законодавства формуються і виражаються основні напрями політики держави в соціально-економічній сфері, на основі яких закріплюються пріоритети її розвитку, виробляються механізми подолання кризи. Аналіз тих чи інших національних антикризових програм показує, що спільними для них є заходи щодо стимулювання внутрішнього попиту, заохочення малих та середніх вітчизняних виробників, захисту національних ринків і, якщо можливо, підвищення рівня життя населення.

Розглянемо приклади антикризового законодавства окремих держав. Найцікавішими для нас з хронологічної точки зору є національні антикризові механізми, які застосовувалися задля подолання наслідків кризи 2008 – 2009 рр. Так, у Китаї в цей період була розроблена та реалізована одна з найбільш всеосяжних антикризових програм. Її виконання спрямовувалося на асигнування великих соціальних, інфраструктурних та інноваційних проектів, включаючи модернізацію ключових промислових галузей. Базовий підхід китайців до антикризового регулювання спрямований на стабілізацію ринків, відновлення довіри між агентами економічної діяльності, зниження процентної ставки та зменшення нормативів обов'язкового резервування. Китай бачить свій внесок у поліпшення загальносвітової ситуації головним чином в удосконаленні управління власною державною системою

та в нормалізації її розвитку. Міжнародне співробітництво вважається в цьому контексті лише додатковим антикризовим інструментом [3].

В інших країнах Азії масштаби участі держави в організації та управлінні промисловістю, як правило, є традиційно значущими. Форми та методи державного втручання в економіку змінюються залежно від еволюції стратегії економічного розвитку. Тісний зв'язок бізнесу і державного апарату як позитивно, так і негативно впливає на національну економіку (у Японії та Південній Кореї – меншою мірою, в Індії – більшою).

У США антикризове управління полягає в удосконаленні законодавства у сфері зайнятості, збільшення робочих місць, розробці регіональних структурних програм тощо. Так, у параграфі 310 глави 58 зводу законів США зазначається, що ефективні заходи федерального уряду повинні включати спеціально розроблені програми зі зниження високого рівня безробіття, зменшення структурного безробіття в окремих регіонах і серед окремих груп працівників; приділяти належну увагу підвищенню ролі експорту та поліпшенню міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарства, промисловості та автомобілебудування [12]. У державі законодавчо закріплена антициклічна політика з питань зайнятості. У межах її проведення передбачаються: прискорене фінансування державою будівельних робіт; збільшення зайнятості в державному секторі, розмірів і тривалості страхових виплат у зв'язку з безробіттям; професійне навчання в приватному і державному секторах як захід загального оздоровлення економіки та як доповнення до страхування на випадок безробіття. Ця політика також включає реалізацію програм забезпечення молоді робочими місцями і програм розвитку, спрямованих на створення робочих місць у галузях, що мають важливе значення як для окремих штатів та населених пунктів, так і для країни в цілому [6, с. 18]. Важливим напрямом удосконалення антикризового державного управління в США є всебічна науково обґрунтована координація зусиль різних державних відомств з розробки та проведення економічної політики [4]. Особливою проблемою є забезпечення роботою молоді, яка потребує розв'язання таких завдань, як розробка практичних методів поєднання роботи з професійним навчанням, стимулювання приватного підприємництва, практики отримання професійної освіти без відриву від виробництва.

Розглядаючи конкретні нормативні акти, прийняті в США в межах реалізації антикризової програми, слід перш за все згадати закон про збільшення допомоги у зв'язку з безробіттям 2008 р. Цей документ констатував запровадження податкових стимулів для працевлаштування звільнених ветеранів та молоді, збільшення періоду надання допомоги безробітним та її розміру, здійснення підтримки задля створення щонайменше 1,7 млн робочих місць – і це лише в інфраструктурних секторах [7]. Загальна ж кількість нових робочих місць мала сягти показника 2,6 млн осіб. Такі надзвичайні заходи повинні були скоротити рівень безробіття в країні, який досяг загрозливої позначки 9,5 % працездатного населення [13, с. 156]. Ще одним важливим антикризовим кроком стало прийняття 21 червня 2010 р. закону про реформування Уолл-Стріт та захист споживачів, більш відомий за іменами його авторів як закон Додда-Франка. Цей акт спрямовувався на зниження ризиків для американської фінансової системи. Він суттєво змінив діяльність федеральних органів влади, які регулюють порядок надання фінансових послуг, а також створив додатковий орган з фінансового нагляду – раду з нагляду за фінансовою стабільністю. Закон передбачав застосування заходів зі зниження ризиків фінансової системи, прийняття додаткових заходів із захисту споживачів фінансових послуг, посилення регулювання діяльності фінансових інституцій. У ньому містилося правило, яке було назване на честь экс-голови Федеральної резервної системи Пола Волкера. Воно відділяло інвестиційно-банківські послуги, приватний капітал та хедж-фонди фінансових установ від споживчого кредитування. Зокрема, банкам, що мали гарантії

влади, заборонялося інвестувати кошти вкладників до хедж-фондів та фондів прямих інвестицій в обсязі, що перевищує 3 % від капіталу першого рівня. Таким чином, це правило надавало змогу відокремлювати дозволені банківські операції від заборонених [2].

Антикризові заходи французької державної системи мають попереджувальний характер. Вони здійснені задовго до загострення кризових явищ у загальносвітовому форматі. Ще за часів адміністрації президента Ж. Ширака французька влада приймала різноманітні акти, спрямовані на розширення участі малих і середніх підприємств в інноваційній діяльності. Центральним положенням передвибірчої антикризової програми стало стимулювання виробництва за рахунок активнішого включення в цю справу малого та середнього бізнесу та шляхом поживлення внутрішнього попиту (у Франції частка споживання населення у ВВП становить 55 %, що приблизно дорівнює середньому показнику в провідних державах ЄС, але є набагато нижчою, аніж у США або Великобританії, де вона становить 70 %) [10].

У державній економічній політиці країн Центральної та Східної Європи в період кризи був узятий курс на приватизацію державної власності, формування вільних товаровиробників, які є власниками не тільки виробленої продукції, але й засобів виробництва [6].

Як приклад антикризової нормотворчої діяльності на пострадянському просторі можна навести досвід Казахстану в цій сфері. Казахська влада не забула про законодавче забезпечення антикризової політики в межах боротьби з наслідками світової фінансової кризи. У третьому кварталі 2008 р. оперативно прийнято закон Республіки Казахстан про внесення змін і доповнень до закону Республіки Казахстан «Про державні закупівлі». Для стимулювання внутрішнього попиту та підтримки вітчизняних підприємств державні закупівлі були переорієнтовані переважно на національних постачальників [8]. Для прийняття оперативних рішень та надання допомоги вітчизняному бізнесу в Казахстані застосовувалася практика гарантій та довготривалих замовлень. У цих умовах державні холдинги та національні компанії були виведені з-під дії законодавства, що регулювало та обмежувало державні закупівлі.

Говорячи про практичну діяльність української влади, яка була спрямована на швидку стабілізацію всіх сфер життєдіяльності соціального організму держави в умовах світової фінансової кризи, слід наголосити на її екстенсивному характері. У межах реалізації антикризової політики прийнято велику кількість законодавчих актів та постанов. Найбільш значущими серед них стали: Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 р.; рішення Ради національної безпеки і оборони «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» від 20 жовтня 2008 р.; Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо подолання фінансової кризи в Україні» від 17 листопада 2008 р.; постанови Верховної Ради України про прийняття за основу проектів законів України про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток різних сфер діяльності в Україні; програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» від 20 грудня 2008 р. Утім, незважаючи на наявність такої кількості документів, необхідно погодитися з твердженням дослідників, які зазначали, що в Україні відсутня фундаментальна законодавча база щодо антикризового державного управління. Законодавчі акти, прийняті під час кризи, мали лише оперативний короткостроковий характер. У результаті за умов відсутності стратегії соціально-економічного розвитку країни державне управління не мало досить потужного знаряддя боротьби з кризою [11, с. 198]. Відсутність цілісної концепції виходу

економіки України з кризи та наявність значної кількості антикризових нормативно-правових актів, не узгоджених між собою, дестабілізували процес оздоровлення національної економіки. Підкреслимо, що законодавство нашої держави характеризується неоднозначністю, нестабільністю та суперечливістю. У цих умовах постійно зростаючий потік нормативних актів різної юрисдикції практично викривляє базовий закон, породжує правовий хаос, призводить до правового нігілізму. Серед причин, які сформували такий стан справ, доцільно виокремити:

- зниження ролі права в державному регулюванні;
- порушення прав особи;
- безвідповідальність державних посадовців за порушення норм права;
- недосконалість та неоднозначність інтерпретації діючих правових норм;
- нефункціонуюча роль багатьох прийнятих актів;
- наявність підзаконних актів, які змінюють суть уже діючих законодавчих актів [14].

Таким чином, аналіз специфічного антикризового законодавства дозволяє стверджувати, що проблема відповідних принципів державної системи є комплексною. Її вирішення має досягатися як на рівні міжнародного права, так і на національному рівні за допомогою зближення та уніфікації правових норм, що формують антикризову галузь кожної з правових систем. На сучасному етапі розвитку законодавства, яке характеризує антикризову систему у світовому масштабі, антикризові заходи втратили свою репресивну функцію. Натомість вони виконують функцію елемента економічної політики держави. Антикризовість є правовою категорією, в основі якої лежить сутність кризової ситуації. Кризова ситуація в таких умовах є юридичним фактом, засвідчення якого на основі всебічного і повного правового аналізу причин кризовості ситуації спричиняє певні правові наслідки.

Будь-яке антикризове законодавство має на меті вирішення проблем спільних дій основних учасників соціального процесу. Антикризові процедури спрямовані, з одного боку, на збереження стабільності ситуації, запобігання її погіршенню і попередженню краху, а з іншого – на оновлення й оздоровлення різних соціальних сфер.

Список використаних джерел / List of references

1. **Албаков А.** Зарубежный опыт правового регулирования несостоятельности / А. Албаков // Консультант директора. – 2004. – № 7(211). – С. 2 – 8 [Albakov A. Zarubezhnyiy opyt pravovogo regulirovaniya nesostoyatelnosti / A. Albakov // Konsultant direktora. – 2004. – № 7(211). – S. 2 – 8].
2. **Головін Р. Г.** Особливості реалізації заходів державного антикризового управління в провідних країнах світу / Головін Р. Г. // Державне управління: теорія та практика : електрон. наук. фак. вид. – 2013. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_8 [Holovin R. H. Osoblyvosti realizatsii zakhodiv derzhavnoho antykrizovoho upravlinnia v providnykh krainakh svitu / Holovin R. H. // Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka : : elektron. nauk. fakh. vyd. – 2013. – № 1. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_8].
3. **Китай:** 20 млн рабочих-мигрантов с сельской пропиской стали безработными из-за экономической депрессии // Жэньминь жибао. – 2002. – Режим доступа : <http://russian.people.com.cn/31521/6583889.html> [Kitay: 20 mln rabochih-migrantov s selskoy propiskoy stali bezrabortnyimi iz-za ekonomicheskoy depressii // Zhenmin zhibao. – 2002. – Rezhim dostupa : <http://russian.people.com.cn/31521/6583889.html>].
4. **Корнєєв В.** Монетарний інструментарій посткризового відновлення: нові стимули центробанків / В. Корнєєв // Вісн. НБУ. – 2011. – № 4. – С. 30 – 33 [Kornieiev V. Monetarnyi instrumentarii postkrizovoho vidnovlennia: novi stymuly tsentrobankiv / V. Kornieiev // Visn. NBU. – 2011. – № 4. – S. 30 – 33].
5. **Кривов В. Д.** Законодательное регулирование макроэкономических процессов в США / В. Д. Кривов // Аналит. Вестн. Совета Федерации ФС РФ «Зарубежный опыт: уроки для России». – 2002. – № 3(159). – С. 18 – 30 [Krivov V. D. Zakonodatelnoe regulirovanie makroekonomicheskikh protsessov v SShA / V. D. Krivov // Analit. Vestn. Soveta Federatsii FS RF «Zarubezhnyiy opyt: uroki dlya Rossii». – 2002. – № 3(159). – S. 18 – 30].

6. **Кулагина Г.** Опыт антикризисного управления предприятием / Г. Кулагина // Экономист. – 2005. – № 10. – С. 15 – 20 [Кулагина Г. Опыт антикризисного управления предприятием / Г. Кулагина // Экономист. – 2005. – № 10. – С. 15 – 20].

7. **Лебеденко Н. Г.** Пріоритети антикризової політики США: уроки для України / Н. Г. Лебеденко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Спец. вип. : Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні : матеріали наук. конф., 14 – 15 квіт. 2010 р. – 2010. – С. 74 – 77 [Lebedenko N. H. Priorytety antykrizovoi polityky SShA: uroky dlia Ukrainy / N. H. Lebedenko // Formuvannia rynkovoї ekonomiky : zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyivskiy nats. ekon. un-t im. V. Hetmana». Spets. vyp. : Derzhavne antykrizove upravlinnia natsionalnoi ekonomikoї: svitovy dosvid ta problemy v Ukraini : materialy nauk. konf., 14 – 15 kvit. 2010 r. – 2010. – S. 74 – 77].

8. **О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О государственных закупках»** : закон Республики Казахстан. – Режим доступа : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30360754#pos=0;100 [O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennykh zakupkakh» : zakon Respubliki Kazahstan . – Rezhim dostupa : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30360754#pos=0;100].

9. **Оспанов Е. А.** Понятие и условия формирования антикризисного законодательства / Е. А. Оспанов // Вестн. Челябинского гос. ун-та. – 2013. – № 11 (302). – С. 23 – 26 [Ospanov E. A. Ponyatie i usloviya formirovaniya antikrizisnogo zakonodatelstva / E. A. Ospanov // Vestn. Chelyabinskogo gos. un-ta. – 2013. – № 11 (302). – S. 23 – 26].

10. **Островская Е.** Франция: преодоление кризиса / Е. Островская // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 58 – 59 [Ostrovskaya E. Frantsiya: preodolenie krizisa / E. Ostrovskaya // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya. – 2010. – № 4. – S. 58 – 59].

11. **Сапа Н. В.** Наукові і праксеологічні засади формування механізмів антикризового державного управління в Україні та напрями їх впровадження / Н. В. Сапа // Гуманітар. вісн. ЗДІА. – 2012. – Вип. 49. – С. 191 – 204 [Sapa N. V. Naukovi i prakseolohichni zasady formuvannia mekhanizmv antykrizovoho derzhavnogo upravlinnia v Ukraini ta napriamy yikh vprovadzhenia / N. V. Sapa // Humanitar. visn. ZDIA. – 2012. – Vyp. 49. – S. 191 – 204].

12. **Свод законов США.** История государства и права зарубежных стран – Современные тенденции развития. – Режим доступа : <http://www.istoriya.org/laws/61-america-now/239-prestuplenia.html> [Svod zakonov SShA. Istoriya gosudarstva i prava zarubezhnykh stran – Sovremennyye tendentsii razvitiya. – Rezhim dostupa : <http://www.istoriya.org/laws/61-america-now/239-prestuplenia.html>].

13. **Ткаченко Ю. В.** Дослідження зарубіжного досвіду щодо подолання наслідків світової фінансової кризи / Ю. В. Ткаченко // Вісн. економіки трансп. і пром-сті. – 2010. – № 32. – С. 154 – 159 [Tkachenko Yu. V. Doslidzhennia zarubizhnoho dosvidu shchodo podolannia naslidkiv svitovoi finansovoi kryzy / Yu. V. Tkachenko // Visn. ekonomiky transp. i prom-sti. – 2010. – № 32. – S. 154 – 159].

14. **Шелудченко М. В.** Антикризове управління: проблеми законодавства / М. В. Шелудченко // Науковий простір Європи – 2008 : матеріали конф. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/29239.doc.htm [Sheludchenko M. V. Antykrizove upravlinnia: problemy zakonodavstva / M. V. Sheludchenko // Naukovyi prostir Yevropy – 2008 : materialy konf. – Rezhym dostupa : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/29239.doc.htm].

Надійшла до редколегії 20.09.17